

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6+340.5

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/10>

Балюк Г. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Бевз О. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕКОЛОГО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЗАБРУДНЕННЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НЕБЕЗПЕЧНИМИ РЕЧОВИНАМИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ США

Стаття присвячена аналізу питань екологічної відповідальності за забруднення навколишнього середовища небезпечними речовинами на прикладі законодавства США. Розглянуто теоретичні засади юридичної відповідальності у сфері екологічного права, її специфіку та відмінності від інших видів соціальної відповідальності. Особливу увагу приділено цивільно-правовій відповідальності за шкоду, завдану життю та здоров'ю людини, природним ресурсам і довкіллю. Визначено структуру шкоди, що підлягає відшкодуванню, включно з економічними витратами та витратами на превентивні заходи.

У статті розглядаються особливості застосування заходів юридичної відповідальності за забруднення навколишнього середовища небезпечними речовинами у США. Аналізуються положення законодавства США, а саме Закону про збереження і відновлення ресурсів (RCRA, 1976) та Закону про комплексне реагування на навколишнє середовище, компенсацію та відповідальність (CERCLA, 1980, «Закон про Суперфонд»). Особлива увага приділяється питанням відповідальності за «минулу екологічну шкоду», оперативним і довгостроковим заходам реагування, спрямованим на очищення від небезпечних речовин, а також Національному пріоритетному списку як інструменту визначення найбільш небезпечних територій для очищення.

Дослідження показує, що американська модель екологічної відповідальності поєднує суворі санкції для потенційно відповідальних осіб із системою державного фінансування заходів з очищення. Вона забезпечує пріоритетність постійних рішень, які суттєво зменшують обсяг, токсичність чи мобільність небезпечних речовин. Отримані результати можуть бути використані для порівняльного аналізу та адаптації в українському праві, зокрема у сфері вдосконалення механізмів відшкодування шкоди та запровадження ефективних програм екологічного оздоровлення. Зроблено висновок про значення досвіду США для України, де проблема відшкодування шкоди довкіллю набула особливої актуальності в умовах війни та руйнування екологічно небезпечних підприємств.

Ключові слова: навколишнє середовище, юридична відповідальність, небезпечні речовини, Закон про Суперфонд США.

Постановка проблеми. Теоретичні засади юридичної відповідальності традиційно становлять один із ключових напрямів досліджень правової науки. Саме застосування заходів юридичного впливу за правопорушення, порівняно із іншими видами соціальної відповідальності, найефективніше забезпечує захист прав і свобод

людини і громадянина [1, с. 8]. Сучасна юриспруденція приділяє особливу увагу проблемам ефективності механізмів юридичної відповідальності, їх відповідності принципам верховенства права, справедливості та пропорційності [2, 3, 4].

Важливим засобом забезпечення законності в екологічній сфері є юридична відповідальність

за екологічні правопорушення. Вона виступає різновидом юридичної відповідальності в цілому, а тому їй властиві всі ознаки останньої. Водночас, стосовно екологічної сфери юридична відповідальність має свою специфіку, яка обумовлена особливостями екологічного правопорушення як обов'язкової підстави застосування санкцій до порушників екологічного законодавства [5, с. 8]. Зокрема, така специфіка притаманна цивільно-правовій відповідальності за шкоду, завдану третім особам і навколишньому природному середовищу. На сьогодні в промислово розвинутих країнах така відповідальність є загальноприйнятою правовою нормою. Разом з тим, види шкоди, яка відшкодовується, визначення її розміру, так само як способи реалізації юридичної відповідальності значною мірою залежать від вирішення цих питань в національному законодавстві.

Структура шкоди, яка підлягає відшкодуванню, відповідно до прийнятої міжнародної практики і правових норм окремих країн, включає, як правило, наступні види шкоди: 1) шкода життю і здоров'ю; 2) шкода майну; 3) шкода навколишньому природному середовищу, природним ресурсам і об'єктам.

При цьому до кожного із трьох видів шкоди може входити обчислення упущеної вигоди (втрачених доходів). В зарубіжній практиці такий вид збитків також називається економічними втратами. Крім того, окремою категорією в складі шкоди можуть розглядатися витрати на превентивні заходи, тобто на заходи по попередженню шкоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість питань юридичної відповідальності зумовлює необхідність ґрунтовних наукових досліджень як загальнотеоретичних аспектів, так і проблем, пов'язаних із реалізацією відповідальності у сфері екологічного права. Особливе місце серед таких досліджень займає аналіз механізмів відшкодування шкоди за екологічні правопорушення, що має не лише національне, а й міжнародне значення [6, 7]. У сучасній науковій юридичній літературі простежується тенденція до вивчення зарубіжного досвіду відшкодування екологічної шкоди, завданої забрудненням навколишнього середовища, зокрема йдеться про законодавство США, в тому числі аналізується Закон про комплексне реагування на навколишнє середовище, компенсацію та відповідальність, відомий як Закон про Суперфонд [8], наводяться приклади реалізації положень цього Закону для відшкодування шкоди та екологічного оздоров-

лення радіоактивно забруднених територій, що підтверджує його значення як моделі для порівняльного аналізу та адаптації в інших правових системах [9].

Постановка завдання. Для України питання відшкодування шкоди, завданої навколишньому природному середовищу особливо небезпечними речовинами на сьогодні, є надзвичайно актуальним, враховуючи те, що вже майже чотири роки триває повномасштабне вторгнення РФ в Україну. Зокрема, в районі бойових дій опинилися і найбільш екологічно небезпечні виробництва: Ясинівський, Авдієвський, Єнакієвський коксохімічні заводи, Єнакієвський, Макіївський та Донецький металургійні заводи, Алчевський металургійний комбінат, Лисичанський нафтопереробний завод, Донецький казенний завод хімічних виробів, Слов'янська, Луганська, Вуглегірська, Миронівська ТЕС, підприємства хімічної галузі – Северодонецький завод «Азот» та Горлівський «Стирол». Так, за інформацією, розміщеною на офіційному сайті Державної екологічної інспекції України станом на 15.12.2025 р. розмір шкоди, завданої навколишньому природному середовищу України агресором становила 6 012 003 189 189 грн. [10].

В законодавстві різних країн, так само і в міжнародному праві, деякі види діяльності, пов'язані із підвищеною небезпекою для навколишнього середовища, визначені як небезпечні. Стосовно цих видів діяльності (речовин, продукції) діють більш жорсткі норми юридичної відповідальності (strict liability) [11]. В зарубіжній практиці є приклади законів, які мають зворотну силу, тобто встановлюють юридичну відповідальність за дії, які були вчинені раніше [12]. Для характеристики юридичної відповідності, пов'язаної із відповідальністю в минулому, часто вживаються терміни «минулі екологічні зобов'язання» або «минула екологічна шкода» (retroactive liability). Згадані вище поняття – ключові для характеристики режиму юридичної відповідальності. З цих позицій автори даної статті підходять до розгляду питання юридичної відповідальності в США, маючи на меті запропонувати Україні таку систему для вирішення питань відшкодування шкоди, завданої об'єктам і ресурсам навколишнього природного середовища (тим більше, що саме в англо-американській системі відповідальність тісно пов'язана з деліктним правом (tort law) та компенсацією шкоди).

Виклад основного матеріалу. Відносини щодо відповідальності за забруднення навколишнього середовища небезпечними речовинами

в США регулюються декількома законодавчими актами. Зокрема, Закон про збереження і відновлення ресурсів від 21 жовтня 1976 р. (Recourse Conservation and Recovery Act, RCRA) був прийнятий як поправка до більш раннього Закону про видалення твердих відходів 1965 р. (Solid Waste Disposal Act) [13]. RCRA регулює питання поводження з відходами (як з небезпечними, так і з твердими відходами, які не є небезпечними) на діючих підприємствах [14]. Небезпечними відходами згідно з названим Законом визнаються тверді відходи або їх поєднання, які через свою кількість, концентрацію чи фізичні, хімічні або інфекційні характеристики можуть: спричинити або істотно сприяти зростанню смертності чи виникненню серйозних незворотних або тривалих зворотних захворювань; створювати значну актуальну чи потенційну загрозу для здоров'я людини або довкілля у випадку неналежного поводження з ними – під час обробки, зберігання, транспортування, видалення чи іншого управління (ст. 1004 (п. 5)) [15]. Деякі види відходів не підпадають під дію регулювання, в тому числі, якщо вони переробляються. Отже, RCRA є основним законом, що регулює утилізацію твердих та небезпечних відходів в США. RCRA встановив національні цілі щодо: захисту здоров'я людей та навколишнього середовища від потенційних небезпек, пов'язаних з утилізацією відходів; збереження енергії та природних ресурсів; зменшення обсягів утворення відходів; забезпечення екологічно безпечного поводження з відходами.

Основні напрямки регулюючої діяльності включають:

- стандарти для підприємств з переробки і видалення відходів (стандарти викидів, видалення шкідливих речовин із відходів, заходи по попередженню і зміст захоронення відходів, вимоги щодо фінансової відповідальності);

- регулювання захоронення відходів (заборонено захоронення в землі неперероблених відходів, їх активні компоненти повинні спалюватися або оброблятися іншим способом для попередження мобільності небезпечних речовин);

- програми очищення.

Для досягнення цих цілей RCRA встановив три окремі, але взаємопов'язані програми:

Програма щодо підземних резервуарів, передбачена підзаголовком I RCRA, що містять небезпечні речовини та нафтопродукти [16].

Програма щодо небезпечних відходів, передбачена підзаголовком C RCRA, встановлює систему контролю за небезпечними відходами від моменту

їх утворення до остаточного захоронення, від «коліски до могили» (cradle-to-grave).

Перша програма стосується підземних потужностей по зберіганню бензину, нафти, небезпечних хімічних речовин для промислових, торгових і побутових потреб (Underground Storage Tanks Program). Такі сховища (їх в США нараховується близько 1,1 млн.) можуть викликати забруднення підземних вод та інші наслідки. Для старих і нових сховищ Агентство з охорони навколишнього середовища США (далі – EPA) встановлює вимоги щодо попередження витікання небезпечних речовин. Зокрема, було утворено фонд для очищення територій від забруднення небезпечними речовинами. Друга програма – програма коректуючих дій (“Resource Conservation and Recovery Act Corrective Action Program”), яка в жовтні 2024 р. отримала нову назву – “Програма очищення небезпечних відходів” (“Hazardous Waste Cleanup Program”) [17]. Вона спрямована на очищення місць, які були забруднені в результаті діяльності, що регулюється RCRA. За оцінкою EPA на реалізацію програми протягом строку дії її чинності було витрачено 18,7 млрд. дол. (в цінах 1992 р. з урахуванням дисконтування) [18].

Програма твердих відходів, згідно з підзаголовком D RCRA, заохочує штати розробляти комплексні плани поводження з безпечними промисловими твердими відходами та муніципальними твердими відходами, встановлює критерії для муніципальних полігонів твердих відходів та інших об'єктів утилізації твердих відходів, а також забороняє відкрите скидання твердих відходів. Програма твердих відходів за підзаголовком D – третя велика програма RCRA, яка доповнює регулювання небезпечних відходів і підземних сховищ. Вона забезпечує екологічно безпечне управління побутовими та промисловими відходами, передаючи основну відповідальність штатам, але під наглядом EPA. Тверді відходи, що регулюються підзаголовком D Закону RCRA, включають будь-які матеріали, які не відповідають федеральним критеріям небезпечних відходів, встановленим підзаголовком C RCRA.

RCRA, прийнятий Конгресом США, як було зазначено, в 1976 році, не вирішував питання очищення територій, які уже були забруднені на момент його прийняття. У зв'язку з цим, в 1980 р. Конгрес США прийняв Закон про комплексне реагування на навколишнє середовище, компенсацію та відповідальність, більш відомий як Закон про

Суперфонд (The Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act of 1980 (CERCLA)) [19].

Безпосереднім стимулом прийняття Закону про Суперфонд стала гостра для США проблема старих, закинутих звалищ, де накопичилася величезна кількість відходів і відбувалося вивільнення небезпечних речовин. Хоча Закон присвячений, перш за все, проблемі відповідальності за забруднення внаслідок минулої діяльності, в ньому розглядається більш широке коло питань. Об'єктами, які підпадають під дію Закону про Суперфонд, можуть бути не лише неконтрольовані звалища чи потужності для поводження з відходами, але й промислові території, шахти, а також райони, де є забруднення підземних вод невідомого походження. Закон про Суперфонд регулює також відносини щодо об'єктів федеральної власності, включаючи об'єкти Міністерства оборони і Міністерства енергетики, які мають території радіоактивного забруднення. Крім того, норми Закону про Суперфонд повинні застосовуватися не тільки до минулих, але й до майбутніх подій. Закон передбачає:

- створення фонду (за назвою якого стали називати сам Закон) для фінансування очищення на закритих звалищах, які не відносяться до федеральної власності;

- норми відповідальності, згідно з якими визначається коло осіб, які несуть тягар фінансових витрат;

- призначення уповноваженого федерального органу (ЕРА), який зобов'язаний проводити в життя національний план дій, що включає процедури і стандарти для прийняття заходів по боротьбі із витіканням небезпечних речовин та інших забруднювачів.

На відміну від інших федеральних законів, Закон про Суперфонд не визначає стандартів, яких необхідно досягнути в результаті дій по очищенню. Згідно Закону про Суперфонд при виборі заходів щодо поводження з небезпечними відходами перевага повинна бути надана такому способу, який «постійно і суттєво зменшує обсяг, токсичність чи мобільність небезпечних речовин», тобто такі методи очищення, які забезпечують постійні рішення та використовують альтернативні технології обробки або технології відновлення ресурсів настільки, наскільки це практично можливо. Основну увагу слід приділяти витіканню небезпечних речовин, які представляють загрозу для здоров'я населення.

Закон про Суперфонд, так само як й інші федеральні закони, передбачає, що штати в більшості випадків можуть встановлювати більш жорсткі, в порівнянні з федеральними, вимоги. В ряді штатів були прийняті свої «міні» закони, які аналогічні закону про Суперфонд. Деякі штати, включаючи Каліфорнію, Колорадо, Нью-Джерсі і Мічиган, ввели більш високий рівень вимог або передбачили стандарти, які відсутні у федеральному Законі.

Оскільки відповідальність передбачена за забруднення навколишнього природного середовища небезпечними відходами, то важливо встановити, які речовини підпадають під це визначення. Наприклад, в Законі про RCRA їх, як ми вже зазначали, в найбільш загальній формі визначають небезпечними відходи, які представляють суттєву реальну або потенційну небезпеку для здоров'я людини і навколишнього середовища. При запровадженні цього Закону в життя ЕРА першопочатково планувало класифікувати відходи як небезпечні, якщо вони відповідали одній з багатьох характеристик, включаючи здатність накопичуватися в живих організмах, токсичність рослин, здатність викликати генетичні мутації. Однак, ЕРА відмовилося від такого підходу через труднощі і відсутність консенсусу і процедур тестування для визначення тих чи інших характеристик. Тепер ЕРА вважає відходи небезпечними, якщо вони характеризуються одним із таких параметрів: здатність викликати корозію, реактивністю і токсичністю, а також здатні самозайматися [20].

Згідно Закону про Суперфонд до небезпечних відносяться речовини, які вже названі небезпечними або токсичними в інших природоохоронних актах, включаючи Закон про чисту воду, Закон про чисте повітря, Закон про контроль над токсичними речовинами. Крім того, згідно Закону про Суперфонд, ЕРА може безпосередньо оголосити будь-яку речовину небезпечною, якщо вона здатна представляти небезпеку для здоров'я населення, благополуччя або навколишнього середовища. На відміну від RCRA, Закон про Суперфонд застосовується також до тих речовин, які не є власне відходами. Нарешті, Закон про Суперфонд дозволяє державі проводити очищення за рахунок засобів фонду і в тих випадках, коли є витікання або загроза витікання не лише небезпечної, але й будь-якої забруднюючої або заражаючої речовини, які можуть представляти неминучу і суттєву загрозу для здоров'я і благополуччя населення.

Закон про Суперфонд визначає коло осіб, які можуть бути потенційно відповідальними за фінансування очисних робіт (Potentially Responsible Parties). До них відносяться (ст. 107):

- власники та оператори об'єктів, на яких сталося забруднення;
- особи, які свідомо або через свої дії сприяли видаленню або створенню забруднюючих речовин;
- компанії або особи, які відповідальні за транспортування, зберігання або утилізацію небезпечних речовин.

Якщо відбувається забруднення навколишнього середовища, його забруднювач згідно з нормами загального права несе відповідальність за шкоду здоров'ю та майну, завдану третім особам. Закон про Суперфонд значно розширив масштаби відповідальності за забруднення навколишнього середовища, зобов'язавши відшкодувати витрати по очищенню місць захоронення, а також потенційні трати суспільства в результаті нанесення шкоди природним ресурсам.

До відповідачів застосовується сувора солідарна і така, що має зворотну силу, відповідальність.

Солідарна відповідальність означає, що шкода є неділимою, не може бути віднесена на кожного відповідача відповідно до його вкладу, і що кожна сторона відповідає за всю нанесену шкоду. Іншими словами, будь-яка особа із числа потенційно зобов'язаних осіб може бути зобов'язана відшкодувати сто відсотків витрат, навіть, якщо вона помістила на звалищі один відсоток відходів, які там знаходяться.

Норми Закону про Суперфонд мають зворотну силу, оскільки вони встановлюють відповідальність за діяння, які були вчинені за багато років до його прийняття, тобто до того, як стали відомі нові вимоги. Таким чином, відповідальність покладається на тих, хто вів легальну діяльність згідно із законодавством свого часу. Рівень знань, технічних можливостей того часу до уваги не приймаються.

Наступна особливість відповідальності, яка встановлюється Законом про Суперфонд, означає, що відповідач зобов'язаний відшкодувати шкоду, незалежно від вини. Інакше кажучи, до уваги не приймається, чи діяв відповідач добросовісно із дотриманням правил або умисно чи з необережності.

Закон не обмежує розмір відповідальності у зв'язку із проведенням очисних робіт. Тобто дозволяє стягнути з потенційно відповідальних осіб фактично будь-яку суму, яка вимагається.

Потенційно відповідальна особа може уникнути відповідальності лише в тому випадку, якщо доведе, що витікання небезпечної речовини було виправдане непереборною силою, воєнними діями або ж в окремих випадках, діями третьої особи, з якою у відповідача не було ні прямих, ні опосередкованих договірних відносин.

Згідно Закону про Суперфонд визначено два варіанти для безпечного очищення. По-перше, держава може сама здійснити очищення будь-якого місця, де сталося витікання небезпечних речовин або загроза такого витікання, або відбулося витікання інших забруднюючих чи таких, що заражають, речовин, які представляють неминучу і суттєву загрозу для здоров'я населення або його благополуччя. Таке очищення буде фінансуватися за рахунок коштів Суперфонду, а держава може потім відновити фонд, стягнувши понесені затрати із відповідача. По-друге, держава може змусити відповідачів самих провести такі роботи. Це робиться у формі адміністративних наказів (administrative orders). Законом не передбачено, кому саме ці накази можуть бути адресовані. Їх основний адресат – це потенційно відповідальні особи, у ЕРА є повноваження адресувати їх будь-якій особі, якщо є необхідність захисту населення або навколишнього середовища. За невиконання наказів передбачені жорсткі заходи покарання: штрафи до п'яти тисяч доларів за кожен день порушення і трьох кратне стягнення вартості очисних робіт (ст. 106).

Закон про Суперфонд визначає два типи заходів реагування: “оперативні (removal)” та “довгострокові (remedial)” заходи» у зв'язку із очищенням від небезпечних речовин (ст. 101, п. 23 та п. 24).

Короткострокові заходи (removal actions) – оперативні заходи по очищенню, названі «діями з усунення». Вони призначені для відносно швидкого реагування на безпосередню загрозу території, населенню і навколишньому середовищу. Короткострокові заходи можуть включати видалення небезпечних речовин, а також заходи щодо мінімізації шкоди для населення, його благополуччя і навколишнього середовища. До них можуть бути включені також такі заходи, як огороження території або інші способи обмеження доступу, забезпечення альтернативними джерелами води, тимчасова евакуація, розміщення населення. Дії по усуненню не можуть коштувати більше 2 мільйонів доларів і тривати більше 6 місяців.

Заходи довготривалого характеру (remedial actions) – довгострокові заходи, які отримали

назву «дії по виправленню», застосовуються замість дій по усуненню або разом з ними. Дії по виправленню проводяться у випадку «витікання небезпечних речовин або потенційної загрози витікання в навколишнє середовище з метою попередження або мінімізації витікання небезпечних речовин таким чином, щоб не було їх міграції, яка заподіює суттєву шкоду для здоров'я населення, його благополуччя або навколишнього середовища на тепер або в майбутньому». Вони передбачають як можливість надходження відходів на попередні місця, так і їх транспортування для видалення за їх межами. Діапазон можливих рішень великий і включає такі заходи, як нейтралізація і очищення небезпечних речовин, переробка, утилізація, ізоляція реактивних відходів, зберігання і ізоляція з використанням дамб, траншей, цементного покриття, ремонт і заміна пошкоджених контейнерів, обробка або спалювання на місці. Можуть бути також вжиті заходи по переселенню населення на нове місце.

Закон про Суперфонд вимагає від ЕРА розробки Національного плану дій (National Contingency Plan) з метою «встановлення процедур і стандартів для прийняття заходів у зв'язку з витіканням небезпечних, забруднюючих і таких, що заражають речовин» (ст. 105). Практично всі заходи, які приймаються у зв'язку із Законом про Суперфонд, повинні відповідати цьому плану.

Національний план дій містить Національний пріоритетний список (National Priorities List), до якого занесені найбільш небезпечні місця витікання небезпечних речовин в країні. Критерієм включення до списку є низка факторів, в тому числі: 1) чисельність населення, яке піддається ризику; 2) потенціал небезпеки, у зв'язку із тими речовинами, які там знаходяться; 3) потенціал отруєння підземних джерел постачання питної води; 4) потенціал прямого контакту з людиною; 5) потенціал руйнування чутливих екосистем; 6) шкода природним ресурсам, які впливають на харчовий ланцюг [21].

Сама держава може фінансувати заходи по достроковому очищенню, «дії по виправленню» за рахунок коштів Суперфонду на тих об'єктах, які включені до Національного пріоритетного списку. З іншого боку, занесення до списку не означає, що очисні роботи будуть обов'язково проведені. Будучи ідентифікованими, об'єкти списку підлягають подальшому дослідженню з метою оцінки ризику для населення і навколишнього середовища, а також визначення необхідності здійснення тих чи інших заходів.

Національний план дій визначає кроки, які повинна здійснити держава і ЕРА при боротьбі із наслідками витікання небезпечних речовин. Процедура проведення очисних робіт складається із чотирьох стадій: 1) попередня оцінка; 2) інспекція місця; 3) дослідження потреб у довгостроковому очищенні – аналіз екологічної виконуваності; 4) планування довгострокових очисних робіт – проведення довгострокових очисних робіт.

На першій стадії проводиться виявлення і попереднє дослідження місць, де можуть знаходитися небезпечні речовини, які можуть становити небезпеку для населення або навколишнього середовища. Попередня оцінка фокусує увагу на джерелах і видах витікання небезпечних речовин, шляхах їх переміщення і направлення впливу. На її основі визначається потенційна потреба в проведенні заходів короткострокового або довгострокового очищення. Будь-яка особа, яка знаходиться під впливом реального чи потенційного витікання небезпечних речовин, може вимагати проведення попередньої оцінки.

На другій стадії всі місця потенційного витікання небезпечних речовин інспектуються з метою визначення, чи дійсно забруднення має місце і які наступні дії необхідно застосувати. Інспекція іде, зазвичай, через взяття проб ґрунтів, відкладень, поверхневих і підземних вод. За результатами інспекції проводиться ранжування небезпеки, яка завдана даним ділянкам. Ті з них, які отримують найбільше число балів за Системою ранжування небезпеки ЕРА, включаються в Національний пріоритетний список найбільш небезпечних місць.

Третя стадія має дві фази. Перша – дослідження потреб в очищенні – являє собою оцінку видів і ступенів ризику, які завдаються забрудненням населенню, яке проживає неподалік. Друга фаза – аналіз екологічної виконуваності – оцінка потенційних заходів, які можуть бути використані для зменшення ризиків. Кінцевий продукт третьої стадії – це вибір належних дій стосовно даного місця. ЕРА може вирішити, що очищення буде проведено в цілому на об'єкті або розділити останній на «операційні ділянки» згідно з територією забруднення або середовища (наприклад, однією операційною ділянкою може бути спора, а другою – водойма).

Згідно Закону про Суперфонд вибраний спосіб очищення повинен відповідати «застосовуваним або таким, що відносяться до справи вимогам», які скорочено мають назву ARAR (Applicable or Relevant and Appropriate Requirements), тобто вимагає, щоб усі дії з очищення на місці відпо-

відали або застосовним, або відповідним і доречним вимогам федерального та більш суворого законодавства штатів. Ці вимоги або ARAR, спираються на федеральне і штатне природоохоронне законодавство і мають на увазі, що вибір заснований і базується на обліку різноманітних критеріїв, включаючи всебічний захист здоров'я людини і навколишнього середовища, довгострокову ефективність і постійність цих заходів. Після того, як ЕРА і штат підтвердять, що всі федеральні і законодавчі акти були розглянуті, план і спосіб очищення, що пропонуються, виносяться на обговорення громадськості і регулюючих органів [22].

Четверта стадія передбачає підготовку і здійснення планів очищення. Згідно Закону про Суперфонд передбачається також наступний моніторинг ефективності проведених робіт і прийняття у випадку необхідності додаткових заходів по очищенню. Якщо подальше очищення не вимагається, об'єкт класифікується як «завершений». Нарешті, ЕРА пропонує видалити об'єкт із Національного пріоритетного списку, що і робить протягом певного періоду, відведеного на можливі коментарі.

Таким чином, законодавство США в досліджуваній сфері ґрунтується на принципі «забруднювач платить», це означає, що фінансування заходів стосовно очищення забруднених територій здійснюється за рахунок правопорушника, а не за рахунок держави. Водночас, такі заходи здійснюються за активної участі держави, зокрема, ЕРА.

Висновки. Підсумовуючи викладене, підкреслимо важливість врахування досвіду США у вирішенні питань екологічної відповідальності за забруднення навколишнього середовища небезпечними речовинами. Ефективність застосування юридичної відповідальності за екологічні правопорушення залежить від багатьох факторів: від рівня правосвідомості, стану екологічного виховання, рівня правової зокрема, еколого-правової культури, упорядкованості законодавства в цій сфері, а також від стану вивчення умов і причин екологічних правопорушень та ряду інших обставин [1, с. 8].

У зв'язку із військовою агресією РФ в Україні зараз існує високий запит на справедливість.

Громадяни України, безсумнівно, прагнуть справедливого вирішення питання відшкодування шкоди, завданої державою-агресором, в тому числі, природі України. Військові конфлікти спричиняють масштабні екологічні збитки, що проявляється у руйнуванні природних екосистем, забрудненні ґрунтів і водних ресурсів, а також у загрозах для біорізноманіття. У таких умовах особливої актуальності набуває адаптація національного законодавства до міжнародних стандартів та правових систем окремих зарубіжних країн, зокрема Сполучених Штатів Америки та держав Європейського Союзу, з метою забезпечення належного рівня екологічної безпеки навіть у період воєнних дій.

Після завершення гострої стадії бойових дій в Україні держава неминуче зіткнеться з масштабними викликами, пов'язаними з відновленням навколишнього природного середовища. У цьому контексті ключового значення набувають системний довкіллевий моніторинг та стратегічне планування заходів щодо реабілітації екологічних систем. Ефективна реалізація таких стратегій здатна не лише сприяти відновленню пошкоджених територій, але й забезпечити поступову інтеграцію екологічного законодавства України до європейських норм і стандартів.

Досвід США демонструє ефективність інституційного механізму Суперфонду, який ґрунтується на принципі «забруднювач платить» та передбачає створення спеціального фонду для фінансування робіт з ліквідації наслідків екологічних катастроф і відновлення забруднених територій. Подібний підхід може бути адаптований в Україні для забезпечення прозорого механізму фінансування та визначення відповідальних суб'єктів.

Таким чином, поєднання американського досвіду створення спеціалізованих фондів та європейських правових механізмів екологічної відповідальності може стати оптимальною моделлю для України. Це дозволить не лише забезпечити ефективне відновлення пошкоджених територій після війни, але й сприятиме гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, що є важливим етапом на шляху інтеграції України до ЄС.

Список літератури:

1. Балюк Г. Проблеми вдосконалення правової відповідальності за екологічні правопорушення в контексті сталого розвитку України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2007. Випуски 74–76. С. 8–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2007_74-76_3. С. 8.
2. Безклубий І. А., Бобровник С. В., Гриценко І. С. Відповідальність у праві: філософія, історія, теорія : монографія / за заг. ред. І.А. Безклубого. Київ, 2014. 448 с.

3. Іванчук Н. В. Взаємна відповідальність особи і держави в контексті роз будови сучасної Української держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ: Київ. нац. ун-т внутр. справ., 2007. 19 с.
4. Романинець М. Р. Генеза ідеї відповідальності в праві: філософсько-правовий вимір: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 195 с.
5. Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця: ВНАУ, 2019. 254 с. С. 8.
6. Балюк Г. І., Кронда О. Ю., Сушик О. В. Цивільно-правова відповідальність за ядерну шкоду: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Чернівці: Кондратьєв А. В., 2012. 143 с.
7. Балюк Г. І. Цивільно-правова відповідальність за ядерну шкоду за законодавством України: проблеми становлення та удосконалення. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Вісник. Юридичні науки. Вип. 38. 2000. С. 59–65.
8. Малохліб О. С. Особливості правового регулювання приведення в екологічно безпечний стан радіоактивно забруднених територій: досвід Сполучених Штатів Америки. *Юридичний науковий електронний журнал*. №12/2023. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/51>
9. Пахолок Ю. П. Правове регулювання оздоровлення радіоактивних забруднених територій (порівняльно-правовий аналіз). Дис. на здобуття ступеня доктора філософії 081 Право. Київ. 2023 р. С. 91–93.
10. Оновлена інфографіка станом на 15.12.2025 р. URL: <https://www.dei.gov.ua/post/onovlena-shchotizhneva-infografika-pro-zbitki-zavdani-dovkillyu-vnaslidok-z...>
11. Douhan A. Liability for Environmental Damage. Max Planck Encyclopedia of Public International Law. URL: <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1580>.
12. Retroactive Application of CERCLA and RCRA: Liability of Past Non-Negligent Generators and Transporters. URL: <https://www.casemine.com/commentary/us/retroactive-application-of-cercla-and-rcra-liability-of-past-non-negligent-generators-and-transporters/view>
13. EPA History: Resource Conservation and Recovery Act. URL: <https://www.epa.gov/history/epa-history-resource-conservation-and-recovery-act>
14. Summary of the Resource Conservation and Recovery Act. URL: <https://www.epa.gov/laws-regulations/summary-resource-conservation-and-recovery-act>
15. Resource Conservation and Recovery Act of 1976. URL: <https://www.congress.gov/94/statute/STATUTE-90/STATUTE-90-Pg2795.pdf>
16. Summary of the Resource Conservation and Recovery Act | US EPA. URL: <https://www.epa.gov/laws-regulations/summary-resource-conservation-and-recovery-act>
17. Learn about Hazardous Waste Cleanups. URL: <https://www.epa.gov/hw/learn-about-hazardous-waste-cleanups>
18. Releases from Underground Storage Tanks | US EPA. URL: <https://www.epa.gov/ust/releases-underground-storage-tanks>
19. Resource Conservation and Recovery Act of 1976. URL: <https://www.congress.gov/96/statute/STATUTE-94/STATUTE-94-Pg2767.pdf>
20. Defining Hazardous Waste: Listed, Characteristic and Mixed Radiological Wastes | US EPA. URL: <https://www.epa.gov/hw/defining-hazardous-waste-listed-characteristic-and-mixed-radiological-wastes>
21. Superfund: National Priorities List (NPL) | US EPA. URL: <https://www.epa.gov/superfund/superfund-national-priorities-list-npl>
22. Applicable or Relevant and Appropriate Requirements (ARARs). URL: <https://www.epa.gov/superfund/applicable-or-relevant-and-appropriate-requirements-arars>

Baliuk G. I., Bevz O. V. ENVIRONMENTAL AND LEGAL LIABILITY FOR ENVIRONMENTAL POLLUTION BY HAZARDOUS SUBSTANCES UNDER U.S. LEGISLATION

The article examines the issues of environmental liability for pollution caused by hazardous substances, using the United States as a case study. It highlights the theoretical foundations of legal responsibility in environmental law, as well as its specific features in comparison to other forms of social responsibility. Particular attention is paid to civil liability for damage inflicted on human life and health, property, natural resources, and the environment. The authors analyze the structure of compensable damage, including economic losses and preventive costs.

This article provides a comparative analysis of two major U.S. laws: the Resource Conservation and Recovery Act (RCRA, 1976) and the Comprehensive Environmental Response, Compensation, and Liability Act (CERCLA, 1980, known as the Superfund). RCRA establishes a “cradle-to-grave” system of hazardous waste management, while CERCLA addresses the remediation of past pollution and creates a fund to finance

clean-up activities. The study emphasizes the principle of strict liability, which imposes responsibility regardless of fault, and the retroactive application of liability provisions.

The article concludes that U.S. experience is highly relevant for Ukraine, where the problem of environmental damage compensation has become particularly urgent due to the ongoing war and destruction of ecologically hazardous enterprises. The American model is proposed as a reference for enhancing national legislation in the field of environmental liability, thereby ensuring the effective protection of citizens' rights and the restoration of the environment.

Key words: *environment, legal liability, hazardous substances, U.S. Superfund Act, RCRA, CERCLA.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.12.2025